

ПАТРІАРХУ ПРИРОДООХОРОННОЇ СПРАВИ СТЕПАНУ МИХАЙЛОВИЧУ СТОЙКУ – 95 РОКІВ

14 березня 2015 року виповнилося 95 років від дня народження і 65 років наукової, педагогічної та громадської діяльності Степана Михайловича Стойка – доктора біологічних наук, професора, доктора гоноріс кауза агрокультурних і лісових наук Зволеньського технічного університету, дійсного члена Української лісівничої академії наук, почесного члена Українського ботанічного товариства, дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки (2005), кавалера ордена “За заслуги” III ступеня, лауреата Європейської премії ім. Петера Йозефа Ленне за заслуги в галузі охорони природи.

Степан Михайлович народився в с. Кричево Тячівського району Закарпатської області в сім’ї священика, навчався в класичній гімназії у Хусті, в якій приділяли належну увагу природничим наукам та іноземним мовам. Закінчив її 1938 року. Уже в гімназії чеський професор Антонін Шірмер прищепив йому любов до природничих наук, яка супроводжує його повсякденно.

У 1938-1939 роках старовинне місто Хуст, засноване в XI столітті, стало столицею Карпатської України. Молода українська держава потребувала вчителів. Міністерство Карпатської України призначило С.М. Стойка на посаду вчителя в с. Новоселиця.

1940 року С.М. Стойка перевели на адміністративну роботу в Угорщину, де він працював у різних установах. Протягом 1943-1944 років він – студент-заочник на юридичному факультеті в університеті м. Печ, наприкінці війни працював перекладачем угорської мови у військовій частині 51549 4-го Українського фронту. 1945 року С.М. Стойко призначений референтом відділу соціального забезпечення в Народній Раді Закарпатської України в Ужгороді, звідки одержує скерування на навчання до Львова.

Протягом 1945-1949 рр. С.М. Стойко навчався на лісогосподарському факультеті Львівського сільськогосподарського інституту. Його вчителями були відомі професори – ботанік А. Лазаренко, дендролог Ю. Третяк, лукивник Г. Кияк, генетик О. Журбін, лісівник М. Горшенін та інші, про яких ювіляр завжди згадує з пошаною.

Після закінчення інституту молодий спеціаліст був скерований на роботу до Ужгородського лісгоспу, де 2 роки працював інженером лісового господарства та лісничим і суттєво розширив свої знання у практичному лісівництві.

1951 року на Закарпаття в наукову експедицію приїхав академік П.С. Погребняк і ювіляру було доручено супроводжувати його по заповідних місцях. Зустріч з відомим ученим стала для С.М. Стойка доленосною. Академік П.С. Погребняк запропонував йому вступити до аспірантури в Інституті лісу

АН УРСР, який він очолював. Протягом навчання в аспірантурі (1952-1954 рр.) С.М. Стойко мав змогу спілкуватися з професорами Д.В. Воробйовим, Д.Д. Лавриненком, Б.Й. Логіновим, П.Г. Кроткевичем та іншими видатними лісівниками. Під керівництвом П.С. Погребняка він захистив у 1955 р. кандидатську дисертацію в Інституті ботаніки АН УРСР, присвячену дубовим лісам Закарпаття.

Від 1955 року творчий шлях ученого був пов'язаний з Кам'янець-Подільським сільськогосподарським інститутом, Львівським лісотехнічним інститутом, Інститутом ботаніки АН УРСР (Львівський ботанічний відділ), Львівським державним природознавчим музеєм АН УРСР, Львівським відділенням Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР, Інститутом екології Карпат НАН України. Понад 20 років він працював за сумісництвом на географічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукова діяльність ювіляра – багатогранна, вона охоплює фітогеографію, лісову екологію, флористику, біологію деревних порід, лісову термінологію, історію науки, охорону природи. Більшість наукових праць С.М. Стойка присвячена Карпатам. З метою ознайомлення з природою та станом її охорони в інших гірських регіонах, він здійснив наукові екскурсії в Крим, на Кавказ, Урал, побував в Австрійських і Німецьких Альпах, Шумавських горах, відвідав Словацькі й Польські Татри, Пеніни, вивчав заповідні об'єкти в Угорських і Румунських Карпатах, а також на Балканах – на території Болгарії та Румунії.

На підставі методологічних засад швейцарського біогеографа Е. Шмідта (1930, 1942) і чеського еколога А. Златніка (1957, 1963), С.М. Стойко (1969), виходячи з фітоісторичних, ботаніко-географічних та еколого-фітоценологічних позицій, установив 11 висотних ступенів рослинності в Карпатах і виявив їх зв'язок з геоморфологічними районами П.Н. Цися. Він установив відмінні варіанти поясності рослинного покриву на північно-східному й південно-західному макросхилах Карпат залежно від польодовикової історії розвитку рослинності та сучасної структури висотних ступенів

Заслужують на увагу дослідження вченого в галузі флористики й систематики рослин. Вивчаючи видовий склад едификаторів дубових лісів, він виявив на вулканічному горбогір'ї Закарпаття в прикордонній зоні з Румунією та Угорщиною популяції трьох нових для України південно-європейських видів роду *Quercus* L.: *Quercus cerris* L., *Q. polycarpa* Schur, *Q. dalechampii* Ten., які є реліктовими, і здійснив їх екологічні дослідження (1969). В урочищі “Королівський ліс” Хустського лісництва виявив і дослідив великоплідну форму дуба звичайного (*Quercus robur* L. var. *macrobalanos*) (1953). Значний відсоток плодів цієї форми має не одну пару сім'ядоль, а 2, 3 і, навіть, 4 і, відповідно, – 2-3-4 зародки, тому з одного жолудя виростає 2-3-4 проростки.

В Українських Карпатах було відомо 9 видів хвойних порід. В Угольському заповідному масиві ювіляр виявив (1960) новий для Карпат реліктовий вид

ялівцю – *Juniperus sabina* L. Разом зі своєю ученицею Л.О. Тасенкевич він описав новий для науки ендемічний вид підмаренника – *Galium transcarpaticum* Stojko & Tasenkewich (1979). У “Визначнику рослин Українських Карпат” (1977) ювіляр опрацював родини *Fagaceae*, *Tiliaceae*, *Aceraceae* та інші.

Серед лісових формацій Карпат найбільших територіальних і ценотичних трансформацій зазнали дубові ліси. Проведені С.М. Стойком багаторічні дослідження підсумовані в монографії “Дубові ліси Українських Карпат. Екологічні особливості, відтворення, охорона” (2009). Автор встановив дві флористичні області поширення видів роду *Quercus* L. – Середземноморську (25 видів) та Кавказьку (18 видів). Лише чотири види є спільними для цих областей. Карпатська гірська система, де поширено дев’ять видів дуба, пов’язана із Середземноморською областю. Досліджуючи філогенез цього роду, С.М. Стойко встановив, що центральноевропейський скельний дуб філогенетично старший, ніж дуб звичайний, який поширений від Піренеїв до Південного Уралу й відзначається значним поліморфізмом, що є характерною рисою для філогенетично молодих видів.

У згаданій монографії розкриті біоекологічні особливості дубів Українських Карпат і наведена типологічна характеристика лісостанів за їх участі. На підставі аналізу кліматичних та едафічних умов обґрунтовано екологічну можливість розширення площі дубових лісів за рахунок бучин у передгір’ях Закарпаття та Передкарпаття, що має вагоме економічне значення.

С.М. Стойко працював також у галузі лісової термінології. У співавторстві з ботаніком С.А. Постриганем і мовознавцями Л.М. Полюгою, М.О. Галич, Н.І. Шило опублікований “Російсько-український словник термінів лісівництва” (1980), який широко використовують у лісівничій практиці.

Вагомий внесок зробив ювіляр у вивчення історії науки в Україні й деяких зарубіжних країнах. Широке визнання одержала написана у співавторстві з К.М. Ситником та О.М. Апанович монографія “В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине”, яка вийшла у двох виданнях – у 1984 і 1988 рр.

Найвагоміша заслуга проф. С.М. Стойка – у розробленні теоретичних засад та обґрунтуванні практичних заходів з охорони природи в широкому контексті цього поняття. Цій роботі ювіляр присвятив понад 45 років своєї творчої діяльності й продовжує розвивати концептуальні засади збереження різноманіття природних комплексів й дотепер. Ще в 1969 р. він організував у Львівському природознавчому музеї АН УРСР перший в Україні відділ охорони природних екосистем, завідувачем якого був до 1990 р. Під впливом природоохоронних ідей свого вчителя П.С. Погребняка, зарубіжних учених – А. Златніка, В. Шафера та інших, С.М. Стойко вже наприкінці 50-х років захопився екологічними проблемами охорони рослинного світу. Згодом він обґрунтував наукову платформу очолюваного ним відділу щодо охорони фітогенофонду, фітоценофонду й заповідної справи. Мережа заповідних територій тоді формувалася стихійно, не було чітко визначених категорій заповідних об’єктів. Ювіляр обґрунтував принципи організації та розробив функціональну класифікацію за-

повідних територій живої й неживої природи (1972), яка стала основою для формування системи природно-заповідного фонду в Україні.

Посилений техногенний вплив проявляється в нашу добу на всіх компонентах біосфери – гідросфері, атмосфері, педосфері, біоті. Життя засвідчує, що класичні природничі науки вже не в стані вирішувати складні завдання охорони довкілля. На багатьох міжнародних наукових форумах учений висловлював думку, що для цієї мети повинна формуватися спеціальна природоохоронна дисципліна.

Базуючись на вченні В.І. Вернадського про біосферу й ноосферу (1967) і розвиваючи природоохоронні ідеї українських (Погребняк, 1959; Медина, 1970), російських (Лаптев, 1964; Шапошников, 1970), чеських (Prochazka, 1926, 1927; Zlatnik, 1936), польських (Goetel, 1966; Michajlow, 1973), французьких (Dorst, 1968) та інших учених, С.М. Стойко обґрунтував основи інвайронментальної науки – геосозології (від грецького “соззо” (σώζω) – рятувати, охороняти). Геосозологія – це інтегральна наука, завдання якої полягають у дослідженні взаємодії суспільства та природи, аналізі причин і наслідків антропогенного впливу на екосистеми біосфери, розробленні заходів із забезпечення їх нормального функціонування. У її межах, залежно від об’єкта охорони, виділено низку розділів – фітосозологія, зоосозологія, созологія ландшафтів та інші. У рік свого 95-річного ювілею Степан Михайлович підготував до опублікування фундаментальну монографічну працю “Геосозологія”, в якій узагальнив основні засадничі положення цього наукового напрямку та його світоглядно-філософські аспекти.

Найнадійніше збереження біотичної, фітоценотичної й ландшафтної різноманітності може бути забезпечене в системі спеціалізованих природоохоронних територій в Україні – природно-заповідного фонду. На підставі цього ювіляр обґрунтував наукові засади його формування як природоохоронної біогеоценотичної системи, яку слід організовувати на рівні геоботанічних районів, округів, областей і на географічному рівні всієї держави, чим випередив на багато років ідеї формування екомережі, що активно розвиваються в останні роки.

Теоретичні, методологічні та практичні розробки очолюваного С.М. Стойком відділу охорони природних екосистем дають підставу вважати, що у Львові сформувалася й активно функціонує спеціальна природоохоронна школа. Про це свідчать наукові й практичні природоохоронні здобутки відділу за останні 20 років.

С.М. Стойко особисто брав участь у науковому обґрунтуванні створення Карпатського біосферного заповідника, природного заповідника “Розточчя”, національних природних парків – Карпатського, Яворівського, “Синевир”, “Сколівські Бескиди”, Шацького, Ужанського й багатьох регіональних ландшафтних парків. Вивченню їхніх природних умов присвячено чимало наукових статей та оригінальних монографій. Високу оцінку одержала монографія “Заповідні екосистеми Карпат”, написана разом з ученими Чехії, Польщі й Угорщини (1991).

Оскільки Україна має спільні екологічні проблеми в прикордонних з іншими державами регіонах, ювіляр приділяв велику увагу організації міжна-

родних біосферних резерватів. Він брав участь в обґрунтуванні Польсько-Словацько-Українського біосферного резервату “Східні Карпати” (208 089 га), який ЮНЕСКО офіційно включив (1999) до міжнародної мережі.

Спільно з українськими й румунськими колегами С.М. Стойко обґрунтував створення двостороннього біосферного резервату “Мармароські гори”, а разом з польськими та українськими вченими – організацію таких резерватів на Розточчі й Західному Поліссі (1996, 1997, 1999, 2001). Біосферний резерват “Розточчя” отримав сертифікат ЮНЕСКО 2011 року.

У наукових працях із заповідної справи ювіляр розвиває ідею про поліфункціональне призначення природно-заповідного фонду – резерватне, біогеографічне, екологічне, соціально-економічне, меморіальне, культурно-освітнє. Керуючись нею, він обґрунтував нові категорії заповідних об’єктів: “ландшафтно-меморіальний парк”, “ландшафтно-історична пам’ятка” (1994). Їх завдання полягають у збереженні не лише природної, але й історико-культурної спадщини.

У результаті тривалого нераціонального природокористування в Карпатах порушено екологічний баланс, що стало причиною частой появи таких стихійних процесів, як катастрофічні паводки, вітровали, снігові лавини. Професор С.М. Стойко вивчав природні й антропогенні причини їх виникнення та обґрунтував систему заходів щодо їх попередження (1993, 1999).

Знання низки іноземних мов дозволило ювіляру публікувати рецензії на оригінальні монографії чеських, польських, угорських, німецьких учених у галузі екології та охорони природи і знайомити з ними наукову громадськість України. Він переклав (разом із філологом-богемістом А.К. Денисюк) монографію чеських природоохоронців Б. Молдана, Я. Зики, Я. Єніка (“Жизненная среда глазами натуралиста”, 1986).

Професор С.М. Стойко вдало поєднав наукову діяльність із педагогічною. На лісогосподарському факультеті Національного лісотехнічного університету України й географічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка він читав спецкурси “Охорона природи” та “Охорона природи у зарубіжних країнах”.

Ювіляр підтримував і підтримує наукові зв’язки із зарубіжними університетами й науково-дослідними інститутами, виступав з науковими лекціями в Агрономічному університеті у Відні, Технічному університеті у Зволені, Сільськогосподарському університеті ім. Г. Менделя в Брно, Ульмському університеті в Німеччині, Ботанічному інституті Чеської Академії наук у Празі, Вільному Українському університеті в Мюнхені.

Належну увагу приділяє ювіляр підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації. Під його керівництвом захистили кандидатські дисертації в галузі ботаніки, географії, лісових культур 13 аспірантів, пошукувачів і докторів наук. Професор С.М. Стойко був членом спеціалізованих учених рад для захисту докторських і кандидатських дисертацій у Львівському лісотехнічному та Львівському

медичному інститутах, а тепер є членом такої ради на географічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка.

Слід відзначити також громадську природоохоронну діяльність професора С.М. Стойка. Тривалий час він був заступником голови Наукової ради з проблем біосфери в Західному науковому центрі АН УРСР, очолював Львівське обласне відділення Українського товариства охорони природи, був членом Республіканської ради цього товариства. Зараз є головою Ради львівського Будинку вчених.

Наукова й практична природоохоронна діяльність проф. С.М. Стойка та його співпраця із зарубіжними вченими одержали міжнародне визнання. Міністерство охорони середовища й природних ресурсів Польщі нагородило його 1991 р. Золотою відзнакою “За заслуги в охороні середовища”. 1995 року вчений нагороджений Фондацією Йогана Вольфганга Гете Золотою медаллю ім. Петера Йозефа Ленне. Її вручили йому в Європейському парламенті в Страсбурзі. За цикл наукових праць “Розроблення наукових засад і практичних рекомендацій збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку України” у складі колективу авторів С.М. Стойка став лауреатом Державної Премії України в галузі науки і техніки (2005 р.). За вагомий особистий внесок у розвиток природно-заповідної справи в Україні, розширення національної екологічної мережі, охорону, збереження, вивчення та відтворення особливо цінних природних комплексів та об’єктів 2010 року він нагороджений орденом “За заслуги” III ступеня.

Наукова спадщина проф. С.М. Стойка охоплює різні галузі природничих наук. Перу ювіляра належить близько 450 наукових публікацій, у т. ч. понад 100 – у зарубіжних виданнях, причому Степан Михайлович вже багато років поспіль не зменшує свою видавничу активність.

Оцінюючи загалом наукові досягнення проф. С.М. Стойка, слід відзначити енциклопедичність його знань у тій галузі природознавства, якій він присвятив своє творче життя. Йому характерний голістичний підхід у вивченні рослинного покриву та з’ясуванні закономірностей формування й поширення природних екосистем, зумовлених екологічними особливостями географічного середовища. Наукові праці С.М. Стойка відомі далеко за межами України. Їх цитують українські та зарубіжні вчені, серед яких ювіляр користується заслуженим авторитетом.

Проблему охорони природи, раціонального використання та відновлення природних ресурсів С.М. Стойко розглядає в широкому контексті не лише з екологічних, але й соціально-економічних і національних позицій, адже майбутня доля народу, його соціально-економічний і культурний розвиток залежатимуть значною мірою від національних природних багатств і здорового життєвого середовища.

Колектив Інституту сердечно вітає професора С.М. Стойка з 95-річним ювілеєм, зичить йому міцного здоров’я й довголіття та нових творчих досягнень у дослідженні та збереженні природи України.

*Михайло Андрійович Голубець
Олександр Олександрович Кагало
Микола Павлович Козловський*